

KADININ POLİTİK TEMSİL MESELESİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Ahu SUMBAS*

Özet

Temsili demokrasi üzerine güncel tartışmalardaki önemli meselelerden biri toplumsal cinsiyet temellidir. Daha kapsayıcı ve demokratik bir yapılanma için kadınların siyasal karar alma sürecine dahil olmasının gerekli olduğu savunulmaktadır; çünkü kadınlar, toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkilerinden kaynaklanan farklı sosyal, ekonomik, siyasal çıkarlara sahip olarak siyasallaşmakta ve toplumsallaşmaktadır. Ancak kadınlar, demokratik yönetimlerde dahi siyasal karar alma mekanizmalarından tarihsel olarak dışlanmışlardır. Bu çalışmanın amacı, nicel ve nitel temsil modelleri çerçevesinde, demokrasilerde kadınların politik temsilinin gerekliliğini ve önemini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Kadın, Kadının Siyasal Temsili.

A DEBATE ON WOMEN'S POLITICAL REPRESENTATION

Abstract

One of the current discussions on representative democracy is related with gender issue. Women have been politicized and socialized holding different social, economical and political interests due to their differentiated gender roles and relations. In that sense, it is agreed that the political involvement of women into decision-making process is definitely necessary for a more inclusive and democratic structure. However, women have been historically excluded from political decision-making mechanisms even in the democratic regimes. The aim of this study is to reveal the need and significance of women's political representation in democracies in the framework of descriptive and substantive representation models.

Keywords: Democracy, Women, Women's Political Representation.

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi,
asumbas@hacettepe.edu.tr

Giriş

Çağdaş temsili demokrasilerin eleştirilen önemli noktalarından biri, onun temsili niteliğinin ortaya çıkardığı sorunlardır. Bunların başında, tüm vatandaşların katılımı üzerine kurulu klasik demokrasi kavrayışıyla temsil edilme olgusu arasındaki karşıtlık gelmektedir. Bu gerginliği azaltmak için katılımcı, iletişimsel veya müzakereci mekanizmaları geliştirmek bir çözüm olarak sunulmaktadır. Özellikle demokratik temsilin dar sınırının genişletilmesi ve temsil edilen fikirlerin ve çıkarlarının çeşitliliğinin artarak siyasal alana dahil edilmesi beklenmektedir. Diğer önemli eleştiriler ise demokratik temsilin nasıl olacağı, kimlerin temsil edileceği/edildiği ve kimler tarafından temsil edileceği meseleleridir. Bu çalışma, bu kaygılardan yola çıkarak demokrasi ve temsili demokrasi geleneği içinde dışlanmış olan kadın temsiline, demokrasi için neden önemli ve gerekli olduğunu tartışmayı hedeflemektedir.

Demokratikleşme yolunda, cinsiyetlerarası eşitliğin gerektiği, sıklıkla vurgulanmaktadır. Nitekim ister klasik demokrasi isterse temsili olsun, demokrasi tarihi boyunca bu eşitsizliğin mağdur tarafını kadınlar oluşturmuştur. Bu bağlamda, Dünya Bankası verilerine göre dünya nüfusunun % 49,6'sını oluşturan kadınların, siyasal alanda varlığının dünya genelinde düşüklüğü demokratik bir yapı açısından üzerine düşünülmesi gereken bir noktadır. Uluslararası normlar açısından da parlamentolarda cinsiyete göre dağılımın eşitlenmesinin adaleti güçlendirici, demokrasinin kalitesini arttırıcı ve sosyal-ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir etkisinin olduğu savunulmaktadır (Paxton ve Kunovich 2003: 90; Kenworthy ve Malami 1999: 239). Inglehart, Norris ve Welzel (2002) ise kadınların ve çıkarlarının, diğer sistemlere oranla demokrasilerde daha çok temsil edilebildiğini savunmaktadır. Bu açıdan, kadın temsiline artması demokrasiyi geliştirirken, demokratikleşmenin de kadın temsiline destekleyen bir etkisi olduğu savunulabilir. Ancak Stockemer (2009: 429-443) gibi seçim sistemi, kota, işyerindeki kadın oranı, ülkenin refah düzeyi, yolsuzluk derecesi gibi çeşitli değişkenler kontrol altında tutulduğunda, demokrasilerin uygunluk derecesinin kadınların parlamentodaki temsiline arttırmadığını savunanlar da mevcuttur. Tüm bu savlar, demokrasi ve kadın temsili arasındaki ilişkinin ele alınmasının önemini işaret etmektedir.

Genel olarak, günümüzde demokratikleşme yolunda kadınların siyasal sürece ve karar alma mekanizmalarına dahil edilmesi, çıkarlarının savunulabilmesi ve temsil edilmesi gerektiği üzerinde bir uzlaşma vardır. Nitekim Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve pek çok sivil toplum kuruluşu da¹ demokratikleşme yolunda bu sorunu çözmeye yönelik inisiyatif oluşturmaya çalışmaktadır (Llanos ve Sample 2008).

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, temsili demokrasilerde kadın temsiline gerekliliğini nedenleriyle tartışmaktır. Bu konuda güncel literatürün büyük bir kısmı, kadınların

¹ Kadın ve Demokrasi Merkezi (Center for Women and Democracy- CFWD), Hollanda Kalkınma Örgütü (Nederland Development Organisation- SNW), *Demokrasi ve Seçim Yardımı İçin Uluslararası Enstitüsü* (International Institute for Democracy and Electoral Assistance- IDEA), Birleşmiş Milletler Kadınlar için Kalkınma Fonu (United Nations Development Fund for Women- UNIFEM), *Birleşmiş Milletler Kadının İlerlemesi İçin Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü* (United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women- UN-INSTRAW) ve benzeri.

sayısal katılımının ve temsilinin azlığı ve bunların nedenleri üzerine odaklanmaktadır. Bu tartışmaları siyaset bilimine taşıyan ilk eserlerden biri Duverger'in 1955 tarihli *Kadınların Siyasal Rolü (The Political Role of Women)* başlıklı çalışması olarak kabul edilir. Duverger'in bu çalışması, kadınların siyasal temsil ve katılım sorununu, oy verme hakkı ve davranışlarından, kadınların kamusal alanda yer alamamasının nedenlerine çevirmiştir. Bu dönemden sonra konuyla ilgili literatür, özellikle kadınların siyasal katılımının önemine, kadınların siyasal hayata katılma/katılamama nedenlerine, bu süreçte karşılaştıkları sorunlara, siyasete nasıl girdiklerine odaklanmıştır (Kendrigan 1984; Pateman 1989; Philips 1994; 1995; Lovenduski ve Norris 1995; 2003; Kentworthy ve Malami 1999). Bu ağırlık, Türkçe literatürde de hissedilmektedir (Arat 1989; 1998; Taşkiran 1973; Abadan-Unat 1979a; Tekeli 1979; 1982; 1995; Berktaş Hacımirzaoğlu 1998; Cindioğlu 2008; Terzioğlu 2010; Ayata 1995; Sancar 2008; Arıkboğa 2009; Aydemir ve Aydemir 2011; Bilhan 2011; Matland ve Tezcür 2011; Mutlu 2012; Çakır 2013). Bu makale çalışmasının katkısıysa, kadın temsil ve katılımını bütünlük bir ilişki çerçevesinde ele alarak konuyu nitel ve nicel temsil ayrımı üzerinden incelemesidir. Bu bağlamda, çalışma, demokrasi ve kadın temsili tartışmalarındaki bu kavramsal ilişkileri, Türkçe yazına taşıyarak bu alanda var olan eksikliği kapatma çabalarının bir ürünüdür.

Çalışmada, demokrasi kavramıyla, modern dünyada hakim olan liberal değerlerle şekillenmiş temsili demokrasi kastedilmektedir. Çalışmada bir arka plan çizmek amacıyla öncelikle, demokrasi açısından kadın temsiline tarihsel ve düşünsel gelişimine kısaca göz atılmıştır. Sonraki başlıkta kadın temsiline anlamı, içeriği ve gerekliliği tartışılmıştır. Ardından kadın temsil meselesi, nitel ve nicel temsil ilişkisi bağlamında demokratik katkıları ve kadın temsiline gerekliliği üzerinden ele alınmıştır. Çalışma, sonuç başlığındaki genel bir değerlendirmeye bitirilmiştir.

1. Kadınların Siyasal Temsiline Kısa Bir Bakış

Kadınların siyasete katılma ve temsil edilme meselesi güncel bir sorundur; ancak kadınların siyasetteki temsil/sizlik meselesinin anlaşılması için tarihsel ve düşünsel bir analiz de gereklidir. Bu analiz, genelde demokrasi idealinin ve siyaset felsefesinin anavatanı olarak kabul edilen Antik Yunan'dan başlatılmaktadır². Bu dönemden başlatılan okumalar, en azından Batı siyasal düşünceler tarihinin gelişimi açısından kadınların siyasal kimliğini ve temsil meselesini anlamamıza olanak sağlamaktadır. Bilindiği gibi Antik Yunan'da kamusal alanda³ kadınlı ilgili kara bir sayfayla karşılaşmaktadır. Temsil etme ve siyasete katılma, sadece erkekler olarak tanımlanan vatandaşların hakkıdır. Kadınlar, köleler ve yabancılar vatandaş olarak kabul edilmediğinden bu haklardan yoksundur (Okin 1979;

² Siyasal düşünceler tarihi gibi kadın tarihine de genel olarak Batı merkezli yaklaşılmakta ve başlangıcı Antik Yunan ve Roma olarak ele alınmaktadır (Bahrani 2001). Bu çalışma, söz konusu yaklaşıma getirilen, tarihi ve bilimi sadece Batı'nın gözünden ve onun merkezinde görme eleştirisinin farkında olunarak, Batı siyasal düşünceler tarihi merkezli bir anlatımı benimsemiştir. Bu bağlamda, diğer coğrafya ve topluluklardaki kadın tarihi ve temsili meselesinin, özgül normları çerçevesinde, ele alınması ve farkında olunması gereken bir deneyim olduğu altı çizilerek belirtilmelidir.

³ Burada kamusal alan, özel alanın ve üretim sürecinin dışında vatandaşlıkla, kararlarla ve yönetimle ilgili konuları kapsayacak şekilde dar bir biçimde kullanılmıştır. Özel-kamusal alan ikiliği, farklı kamusal alanlar ve feminist teori çerçevesindeki kavramsal tartışmalar için bkz. Acar-Savran 2008.

Ağaoğulları 2009; Berktaş 2010; Acar-Savran 2008). Kadınlar, doğal olarak yönetmeye elverişsiz, eksik akıllı/daha az rasyonel oldukları kabulleriyle vatandaş sayılmamakta ve kamusal alandan soyutlanmaktadır. Orta Çağ Dönemi'nde de Avrupa genelinde zaten demokratik bir temsil ve vatandaşlık algısından bahsetmek mümkün değildir. Dinin egemenliğinde kutsal bir meşru temsilci sıfatıyla oluşmuş bu yönetim sistemlerinde, kadınlar da doğal olarak dışarıda kabul edilmektedir. Nitekim temsilci, meşruiyetini ve gücünü tanrıdan alan tek, mutlak ve sorgulanmaz eril/erkek kişidir.

Nitekim 17. yüzyıldan önce kadınların temsil edilmediğine ya da eksik temsil edildiğine dair bir algı yoktur; dolayısıyla kadınların temsil probleminin sorunsulaştırılması oldukça yeni bir meseledir. Bunun nedeni, insanların, kadınların temsil edilmemesi gerektiğini düşünmesinden kaynaklanmamaktadır. Aksine kadınların oldukça iyi temsil edildiklerine olan inançta yatmaktadır (Sapiro 1981: 701). Siyasal, hukuksal ve ekonomik açıdan kadınların babaları/erkek kardeşleri/kocaları tarafından en iyi şekilde temsil edildiğine inanılmaktadır. Bu nedenle ne eski Antik Yunan demokrasisi için ne de genç bir tarihi olan parlamenter demokrasi için kadınların temsili, ilk başlarda bir sorun teşkil etmiştir.

Kadınların politik temsil/sizlik durumu, Plato⁴, Aristoteles, Aquinas, Machiavelli, Hegel, Rousseau, Locke, Hobbes gibi Batı siyasal düşüncesinin öncül isimleri tarafından da doğal olarak kabul edilmiştir (Darcy vd. 1987: 19-25; Okin 1979; Pateman 1988). Oysaki tüm vatandaşların siyasa yapma sürecine eşit erişimi ve hukuka eşit başvurma hakkı çağdaş temsili demokratik bir toplumun üzerine kurulduğu anlayışı ifade etmektedir. Bu anlayışta, tüm bireyler eşit ve özgür doğmaktadır. Teorik olarak buradaki özgür-eşit birey anlayışının sınıf, etnisite/ırk⁵, cinsiyet gibi farklılıklardan doğan tüm politik ayrımları sıfırlaması gerekmektedir (Kathleen 1993: 236). Ancak durum böyle olmamıştır. Nitekim Rousseau, Locke ve Hobbes gibi toplumsal sözleşme kuramcıları da kadınları vatandaş tanımının dışına itmiş ve bu sözleşmeyi, doğal olarak erkekler arasında yapılan bir anlaşma olarak kabul etmiştir⁶. Örneğin, Locke'da (2005) siyasal güç ve baba gücü aynı kökten gelmiştir. Babanın, oğulları üzerinde doğal itaat kurması benzeri bir yapı, siyasal yapıda da örgütlenmiştir. Doğal olarak özgür ve eşit olan "birey" sadece erkektir. Bu tür bir itaat ilişkisinde kadının, eşin ve annenin yeri asla tartışılmamakta; aksine görmezden

⁴ Plato'nun Devlet (Republic) adlı eserinde kadınlarla erkeklerle aynı şekilde yer alır. Burada özel alanın ortadan kalkması ve aile kurumunun yerine getirdiği çocuk bakımı ve ev-içi işlerin erkek ve kadın koruyucular tarafından eşit şekilde yapılması kadınların "doğal" eşitsizlik durumunu ortadan kaldırmıştır. Ancak sonrasında Plato da Yasalar (Laws) adlı eserinde özel-kamusal alan ayrımı çerçevesinde kadınları evle özdeşleştirerek klasik öğretilere uyumlu bir tablo çizmiştir (Okin 1979). Aristoteles gibi Plato'nun izleyenlerinin Devlet'teki gibi kadınların eşitliği konusunda aynı yolu seçmemesinin nedeninin, Plato'nun ideal kurgusunun gerçekçi ve pratikte uygulanmasının imkansızlığı olduğu söylenmektedir (Darcy vd. 1987: 18). Sonuçta, Atina Demokrasi'sinin devamlılığı, erkek yurttaşlara siyasal aktiviteler için zaman ve enerji bırakacak olan ekonomik ve toplumsal işlerin kadınlar ve köleler tarafından yapılmasıdır (Okin 1979).

⁵ Sosyal ve fen bilimleri literatüründe ırk ve etnisite kavramlarının içerikleri ve kullanımları üzerinde çeşitli tartışmalar vardır. Burada ikisi de birlikte verilmiştir; ancak siyasal ve kültürel bir anlamı barındırmasından dolayı bu yazı boyunca etniklik kavramı tercih edilecektir. Etnisite ve ırk kavramları arasındaki detaylı ilişki için bkz: Sumbas 2009.

⁶ Batı Siyasal Düşüncesi'nde kadınların evrensel yurttaşlık ve birey algısından nasıl dışlandığına dair detaylı tartışmalar için bkz. Coole 1993; Okin 1979; Pateman 1988.

gelmektedir. Hatta kadınlar için evlilik sözleşmesi altında, kocalarına itaati kabul ettikleri bir ayrı sözleşme yapılmaktadır⁷. Oysaki Pateman'ın (1989: 13) belirttiği gibi eğer kadınlar, doğuştan itaat edenlerse (*born in to subjection*) onların bir evlilik sözleşmesiyle tekrar itaat altına alındığının onaylanması oldukça gereksizdir. Benzer şekilde, Okin (1979) de Batı siyasal düşüncesinin kadın konusundaki bu ironisine, ele aldığı Plato, Aristo, Rousseau ve Mill'in aile ve kadın ilişkisi üzerine düşünceleri temelinde dikkat çekmektedir. Bu düşünürlerin temel çelişkisinin toplumsal-siyasal sistemin devamının temel ve doğal taşı olarak gördüğü aile kurgusu yoluyla kadını aileyle özdeşleştirerek bireysizleştirdiğini ve kamusalda düşünsel olarak da soyutladığını iddia etmektedir. İşte bu çelişki ve paradoks, liberal demokratik teorinin ve pratiğinin merkezinde durmaktadır. Bu durum, ünlü İngiliz yargıci William Blackstone'un (2003) "İngiltere Yasaları Üzerine Yorumlar" adlı eserindeki "evlilikle, erkek ve kadın (karı ve koca) hukuk önünde bir kişi olurlar" sözleriyle açıkça ifade edilmektedir. Günümüzde, bu inancın yıkıldığı söylene bile hala "evin reisinin baba/koca olduğuna dair inanç"larla bu kabullerin izlerine rastlamak mümkündür. Örneğin, Türkiye'de erkeğin/kocanın evin reisi olduğunu söyleyen Türk Medeni Kanunu 2001 yılında değişmiştir.

Görüldüğü üzere, kadınların siyasal temsili, katılımı ve oy kullanma hakkı⁸ konusunda pek çok siyaset bilimci uzun süre sessiz kalmış ya da bu dışlanmayı onaylamıştır. Örneğin, cumhuriyetçi okulun kurucularından J. Harrington, yoksulları, mülk sahibi olmayanları ve kadınları yurttaş olarak görmemektedir. Benzer şekilde J. Schumpeter de kadınların oy hakkından dışlanmasının, bir rejimin demokrasi olma arzusunu geçersiz hale getirmiş olduğunu düşünmektedir. Kadın eşitliği konusunda döneminin feminist düşünürü olarak görülen ve kadınların oy hakkını savunan J. S. Mill'in bile kadın eşitliği konusundaki argümanları çelişkilerle doludur. Örneğin Pateman'a (1989: 216-217) göre Mill kadınların oy hakkını, sadece bireysel çıkarlarını elde etmek adına "erkekler için" olarak algılamıştır. Nitekim, Mill'in aile içindeki "doğal" işbölümü ayrımı, erkek yurttaşlarla kadınları eşit şartlarda görmediğini ortaya koymaktadır (Okin 1979). Kısaca demokrasi tarihinde kadınlar kendileri adına konuşup kendilerini temsil edememişlerdir; çünkü bunu, erkekler "kadınlar'ı" için yapmışlardır. Bu çelişki dolayısıyla uzun süre kadınların ayrı bir siyasi varlığından ve çıkarlarından söz etmek mümkün olamamıştır. Temsili demokrasilerde kadın temsiline dair bir tartışma, tam da bu nedenle elzemdir. Öyle ki,

Yirminci yüzyıla kadar kamu alanı kavrayışımıza yön veren genel bir müzakere meclisi modeli tarihsel, toplumsal ve kültürel açıdan bir eril bedenler alanı

⁷ İngiliz Parlamento'sunda kadınlara oy hakkı ve eğitim verilmesini tartışan J.S. Mill (2008) bile kadını, demokrasi ağında görünmez kılan ve onun birey olarak rıza hakkını elinden alan bir evlilik ilişkisini – genel gelenekler nedeniyle oluşmuş bir iş bölümü olması nedeniyle- olumlamaktadır. Mill'e göre kadınlar evlenmeyi kabul ederek hep bağımlı olmayı kendileri "seçmektedirler". Bu nedenle de 1980'lerin anti-feminist propagandaları Mill'in bu cinsler arası doğal işbölümü tezini kullanmışlardır.

⁸ Kadınlar seçme ve seçilme haklarını, 19. yüzyıl gibi yakın bir dönemde elde etmeye başlamışlardır. Kadınlar oy kullanma hakkını ilk kez 1893'te Yeni Zelanda'da elde etmiştir. Onu Finlandiya (1906), Avustralya (1908), Norveç (1913), Danimarka (1918), Avusturya (1918), Almanya (1919), Lüksemburg (1919), İrlanda (1918/22), Kanada (1920), ABD (1920), İsveç (1921), Hollanda (1928), Birleşik Krallık (1928), İsviçre (1971) izlemiştir (Schmidt 2002: 261; Çakır 2013).

olmuştur. Bunu yalnızca erkeklerin aktif yurttaşlar olmaları, devlet makamlarını elde tutma ve kamuoyu önüne çıkma haklarına sahip olmaları anlamında değil, aynı zamanda erken dönem demokrasi kuramına özgü kurumsal ikonografinin eril temsil biçimine ayrıcalık tanıdığı anlamda (Benhabib 1999:122)

anlamak gerekmektedir. Bu nedenle, toplumun kamusal alanları– mahkemeler, parlamentolar, siyasal partiler, güvenlik güçleri, ticaret ve meslek odaları, büyük ticari firmalar, saygın iş alanları uzun bir süre erkeklerin elinde ve egemenliğinde örgütlenmiştir. Fraser’ın (1996) da belirttiği gibi tüm sistemin işleyişi bu düşünsel sisteme göre şekillenmiştir. Nitekim Elizabeth Grosz’un deyişiyle, kadın/dişil öge Batı felsefesinin bastırılmış ve temsil etmeye cesaret edemediği “öteki”sidir (aktaran Berktaş 2010: 25).

Batı’da yayılan liberal eşit ve özgür vatandaş algısı çerçevesinde kendini konumlandırmaya başlayan demokrasi teorisinde ve uygulamasında kadınların yer almadığı görülmektedir. Öyle ki eşitlik ve özgürlük düşüncelerinin beşiği olan Fransız Devrimi sürecinde kadınlara da söz ve oy hakkı isteyen Olympe de Gouges 1793’te “kürsüye çıkmak yerine giyotine gönderildi” (Çakır 2013: 78). Magna Carta’nın vatani İngiltere’de Avam Kamarası’na girebilen ilk kadın Nancy Astor, 1919’da seçildi. Olympe de Gouges gibi cesaretli kadın aktivistler, yazarlar ve düşünürler sayesinde 17. ve 18. yüzyılda kadınların siyasal kimliği, temsili ve hakları açısından, dönüşümün başladığı ifade edilebilir. Nitekim E. Cady Stanton, Susan B. Anthony, Virginia Woolf, Mary Astell, Mary Wollstonecraft gibi bu durumu sorgulamaya çalışan kadınların sesleri duyulmaya başlanmıştır. Bu sorgulamaların, toplumdaki statükonun tartışıldığı Amerika’da ve dinin despotizminden kurtulmaya başlayan Avrupa’da, laik ve siyasal hak taleplerinin tartışıldığı bir döneme denk gelmiş olduğu da ifade edilmelidir. Bu sayede aynı talepleri neden kadınların da dillendiremeyeceği sorusunun önünde, dinin kutsal dogmaları ve toplumdaki doğal kabul edilen eşitsizlikler daha fazla engelleyici olamamıştır. Nitekim dönemin erkek düşünürlerinin, insan doğası ve aydınlanma temelli siyasi teorilerinin temel argümanları (Wollstonecraft 2002) ve toplumsal-ekonomik yaşamın kadınları fiziksel ve psikolojik olarak nasıl kontrol ettikleri meselesi (Woolf 2012), “kadınlar tarafından”, kadınların neden eşit olmadığı sorusu üzerinden tartışılmıştır (Tannenbaum ve Schultz 2006: 315). Birinci dalga feminizm olarak nitelenen dönemi açan bu düşünceler, kadınların temsili meselesini bir sorun olarak ilk kez gündeme getirmesi açısından kadın temsili tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Yayılan bu mücadeleler sonunda, dünyanın pek çok farklı yerinde, kadınlar seçme ve seçilme hakkı, çalışma ve eğitim hakkı gibi belirli hukuksal ve ekonomik hakları kazanmışlar; belirli toplumsal kazanımlar ve farkındalıklar elde etmişlerdir. Bu haklar, özellikle siyasal anlamda kadınlar açısından önemli kazanımlardır; ancak kadın çıkarlarının temsili ve kamusal alanın kadınlara yönelik dönüşümü için bu kazanımların yeterli olmadığı görülmüştür. Bu eleştiriler temelinde 1960’larda ikinci dalga feminizm ve sonrasında 1990’larda üçüncü dalga feminizmin yükseldiği ve kadın hakları ve eşitliğini daha karmaşık, toplumun kültürel ve sosyal ilişkilerinden kaynaklanan meseleler üzerinden tartışılması gereken bir konu olduğunu vurguladığı görülmüştür. Nitekim günümüzde, kadınların siyasal varlığının ve çıkarlarının siyasal alanda temsilinin önünde hala kültürel, sosyal, psikolojik ve pratik pek çok engel olduğu sıklıkla dile getirilmektedir.

Bu engelleri yaratan en önemli meselenin özel-kamusal alan ayrımı olduğuna dair büyük bir uzlaşısı mevcuttur. Kapitalist kurumların ve üretim yapısının gelişim tarihi, iş gücünün cinsiyet temelli ayrımını vurgulayarak özel-kamusal alan ayrımını pekiştirmiştir (Kymlicka 2002; Acar-Savran 2008)⁹. Bu nedenle kadınlara ait çıkar ve talepler, özel kabul edilerek kamusal alandaki temsilden dışlanmaya devam etmiştir. Nitekim 19. yüzyıl ortalarından itibaren orta sınıf kadınların, ekonomik yaşama atılmalarıyla başlayan süreç de kadınların tabiiyet düşüncesini kıramamıştır. Oysa ki tüm fikirlerin dillendirilebildiği çoğulcu ve katılımcı bir demokratikleşme sürecine, toplumun yarısını oluşturan kadınların dahil edilmesi, kamusal ve özel alan ilişkisini yeniden kurarak özel alana ait kabul edilegelmiş politik tartışmaların hesaba katılmasını gerektirmektedir (Bora ve Üstün 2006: 13).

Bir diğer önemli engel de sosyal ve fırsat eşitliği meselesidir. Artık liberallerden muhafazakârlara kadar her türlü ideoloji ve görüş, kadınların siyasal ve hukuksal varlığını ve haklarını kabul etmektedir. Demokrasi savunucuları açısından da kadınların siyasal eşitliği, katılımı ve temsili sorgulanamaz şekilde gerekli görülmektedir. Bu anlamda, kadınlar bağımsızlıklarını kazanmış görünür; ancak siyasal veya hukuksal hakları elde etmiş olmaları, sosyal ve fırsat eşitliği anlamında, aynı bağımsızlığı elde ettikleri anlamına gelmemektedir. Evlilik ve aile ilişkilerinde, kadının baskılanması ve sosyal pratiklerde bunların yansımaları, bunun önündeki büyük engellerdir. Bu nedenle, demokrasinin kurum ve prosedürleri kadar, bunların işlevleri ve işlerlikleri de önemlidir. Nitelikli demokratik bir siyasal katılım ve temsil için sosyal, ekonomik ve fırsat eşitliklerinin gerekliliği ve bireylerin sosyalizasyon sürecinin siyasal eşitliğe etkileri kavranmalıdır (Kendrikan 1984: 111–112). Bu alanlardaki eşitsizlikler ve bunların kadınlar üzerindeki dışlayıcı etkileri ortadan kaldırılmadan, sonuçsal bir eşitlik mümkün olmayacağından siyasal eşitlik ideali sadece usulen var olabilir ve kadın temsili yaralanmaya devam eder (Kendrikan 1984: 113). Liberal düşüncenin sosyal eşitlikle siyasal eşitliği keskin çizgilerle ayıran ve temelini, özel kamusal alan ayrımından alan bu itirazı ve savunusu, ne feministleri ne de sınıf, kimlik temelli demokrasi eleştirilerini tatmin etmemektedir. Üstelik bu savunu, var olan yaygın ve derin inançları, bunları güçlendiren sosyal patrikleri, başta kadınlar olmak üzere “ötekileri” dışlayan mekanizmaları görmezden gelmekte ve bir çözüm üretememektedir.

Sonuç olarak Pateman'ın (1989: 218) belirttiği gibi demokratik teori, kadınların doğal itaatine o kadar körü körüne inanmıştır ki; bir bireyin neden bir başkasının itaati ve baskısına girmek zorunda olduğu bir ilişkiyi kabul ettiğini çok uzun bir süre sorgulamamıştır. Demokrasinin gücü, “bireyi siyasal bir varlığa dönüştürebilmesi, ötekiler arasındaki konumunu belirlemesi ve uyumlu yaşama biçimine ilişkin formülü ussal olarak ortaya koyması” (Çukurçayır 2008: 20) ise bu durumun, kadınların siyasal varlığı ve temsili için de geçerli olması beklenir. Nitekim günümüzde yaklaşık elli ülke kadın ve/veya etnik gruplara iktidar köşelerini -yeterli olmasa bile- hukuksal yollarla açmıştır (Htun 2004: 439). Bu tartışmalar ışığında, geçmiştekinin tersine, artık kadınların

⁹ Özel-kamusal ikiliği tartışmalarının evrensel niteliğinin içindeki tekleştirme tehlikesi göz ardı edilmemelidir; ancak “kadınların toplumda değer atfedilen alan ya da faaliyetlerden dışlanmalarını ezilmişliğin ölçütü haline getirmekte rolü” açısından da gerçekliliği vurgulanmalıdır. Nitekim farklı kadın deneyim ve konumları dolayısıyla değişen ve farklılaşan özel-kamusal ikiliklerinden elbette bahsedilebilir (Savran 2008).

yeterli şekilde temsil edilmediğine dair sesler yükselmektedir. Ancak, Philips'in (1995: 119) de altını çizdiği gibi temsili demokrasinin, kadınların 'temsiliyle' ilgili nitel ve nicel sorunları hala varlığını devam ettirmektedir. Demokratikleşme yolunda kadın hakları, kadın eşitliği ve kadın temsili arasındaki bağın anlaşılabilmesi (Sancar 2008: 219) hem demokrasi hem de kadınlar açısından ilerlemenin önündeki engeller gibi görünmektedir. Bu doğrultuda kadın temsili tartışmasının iki ayağı olduğu ortaya çıkmaktadır. Birincisi, kadınların kendilerine ait özel siyasal-ekonomik ve sosyal çıkarlarının olabileceği ve temsil edilmesi gerektiğidir. Bunun temel nedeni, var olan sistemde kadınların özel-kamusal alan/larda erkeklerden farklı yaşam deneyimleri ve dolayısıyla talep ve sorunları olacaktır. Demokratik bir süreçteyse, bu farklı deneyim ve taleplerin siyasa sürecine taşınabilmesi temsil yoluyla gerçekleşmektedir. İkincisi de, bu çıkarları belirleyerek temsil edeceklerin erkekler kadar, hatta onlardan da çok kadınlar olması gerektiğidir; çünkü benzer yaşam deneyimlerine sahip olan veya bunu anlama potansiyeli olanların kadınlar olduğu ortadadır. Bu nedenle, kadınların özgül çıkar ve isteklerini, kadınların nicel ve dolayısıyla nitel açıdan dahil olduğu bir temsil mekanizmasının dönüşümüyle sürece taşımak demokrasinin hedeflerinden birisidir.

2. Demokrasinin Eksik Halkası: Kadın/Kadın Çıkarı

Dünya politikasında ve Batı demokrasilerinde sözü geçen ve politik gücü elinde tutan bir avuç kişinin, beyaz aristokrat erkeklerden oluşmasına karşın siyahlar, Asyalılar, yoksullar, engelliler, kadınlar, eşcinseller ve benzeri grupların, sistemin banliyölerine itilmiş durumda olması, uzun süre bu grupların çıkarlarının görmezden gelinmesine neden olmuştur. Philips'in (1995: 86) belirttiği gibi, herhangi bir toplumsal kategorinin sürekli olarak yetersiz temsil edilmesi –sayısal yokluğu-, zaten bir sorun olduğunu ve onların katılımını önleyen engellerin varlığını göstermektedir. Nitekim kadınların siyasal temsili gerekliliği tartışmasının temelinde, siyaset oluşturmada temsilcilerin amaçlarının, değerlerinin, önceliklerinin cinsiyet farklılıklarına göre değişiklik göstereceği düşüncesi yatmaktadır (Nyiri ve Vengroff 2004: 2; Sapiro 1981: 702-703; Philips 1999; Leyenaar 2004). Kısaca, farklı cinsiyetlerin, farklı etnik gruplar gibi farklı çıkarları vardır. Bu çerçevede 'çıkarcı', vatandaş kavramını tanımlayan bir unsur; anneler, bacılar, karılar olarak hep başkalarının çıkarlarına hizmet eden kadınlar - ve hep başkaları tarafından çıkarları savunulduğu iddia edilen kadınların, nasıl vatandaş olabildiği/kabul edildiği sorgulanmalıdır (Jaquette 1994: 225). Demokrasi ve kadın ilişkisindeki kilit noktalardan birisi, burada düğümlenmektedir ve kadın açısından sorunlu bu algının değişmesi ve kadınlar açısından eşitlenmesi gerekmektedir.

Belirtildiği gibi, çağdaş demokrasi ideali her türlü farklılığa eşit mesafede durmayı veya tüm çeşitlilikleri içine almayı hedeflemektedir. Bu tür bir demokrasi ideali, farklılıkları ve bunlar arasındaki çatışmaları; müzakereci, uzlaşmacı (Mansbridge 1999; Benhabib 1999), iletişimsel (Habermas 1996) ya da çekişmecî (Mouffe 2002) olmak üzere çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde yönetme ve düzenlemeyi içeren bir yönetim sistemi olarak çeşitli şekillerde tasvir edilebilmektedir. Örneğin, Lijphart (2006: 237) "Demokrasi Motifleri" adlı çalışmasında, "uzlaşmacı bir siyasal kültür tarafından desteklenmeyen" bir demokrasinin yerleşip kurumsallaşma ve devam etme ihtimalinin zayıflığını

belirtmektedir. Bu nedenle temsili demokrasilerde de farklılıklar ve farklı kimlikler, bu çeşitliliklerini temsil edebildikleri sürece demokrasi daha işler olabilmektedir. Zaten temsil olgusunun gerekliliği, farklı düşünen ve farklı istekleri olan bireylerin seslerini topluma duyurmaları üzerine kuruludur.

Üstelik bir cinsiyet grubu olarak kamusalda dışlanmışlık nedeniyle, kadınların temsil talebi, sadece bir kadının bir birey ve vatandaş olarak temsil talebinden daha karmaşık bir hal almıştır. Özellikle feminist hareketlerin açtıkları tartışmalar ışığında, kadınlar tek tek bir vatandaş olmanın dışında, bir cinsiyet grubunun da parçasıdır. Sadece toplumdaki maddi konumlarının farklılığı bile onları, erkeklerden farklı bir çıkar grubu haline getirmektedir. Nasıl kamusal hayattaki iş bölümü ve katmanlar, çıkarları farklılaştırıp çıkar gruplarını tanımlıyorsa özel alanda kadın ve erkek arasında oluşan iş bölümü de farklı çıkar grupları oluşturmaktadır; çünkü bu alanlarla ilgili düzenlemelerin çoğu, kamusal politika konularıyla yakından ilgilidir. Bu açıdan, demokrasi ve kadın temsili ilişkisi, kadınların, sadece bir kadın vatandaş olarak temsili sorunu değildir. Aynı zamanda politik bir özne ve çıkar grubu olarak kadın çıkarlarının ve kadın politik kimliğinin temsili ve görünürlüğü meselesidir. Bu anlamda, Philips'in (2012) belirttiği gibi kadınların sayısal varlığı, politik açıdan "içermeyi-dahil olmayı" (*inclusion*) sağladığı için de anlamlıdır ve kadınların bireysel hak ve çıkarlarının temsili yanında- hatta ötesinde-, kadın olarak temsillerini gerekli kılmaktadır (Sapiro 1981: 702- 704; Philips 1995: 94). Kadınların hem öznel hem de farklılığa dair istek ve çıkarları, demokratik temsiliyet taleplerini şekillendirdiğinden, bu meselesinin karmaşık yapısı nitel ve nicel temsil tartışmalarıyla bütünlük içinde düşünülmelidir.

Bunlara ek olarak, Htun (2004: 444) kadınların belli ortak çıkarları olan bir kimlik grubu olmakla beraber, diğer kimlik gruplarından farklı bir siyasal temsil özelliği gösterdiklerinin altını çizmektedir. Kadınlar ortak kimliksel çıkarlarının yanında çok farklı kimliklere ve siyasal görüşlere sahip olduklarından siyasal yelpazenin her yerine dağılmışlardır. Bu nedenle de kadınlar ortak çıkarları tehlikede olduğunda bunu savunmak adına birleşip sonra tekrar dağılmaktadır. Örneğin, bir etnik ya da dinsel çıkar grubu, çıkarlarını merkeze alan bir parti/organizasyon etrafında kolayca örgütlenirken, kadınların politik davranışları, farklı ideolojik temelli parti/organizasyonlara dağılmak şeklindedir (Htun 2004: 444-451). Bu durum da kadınların, güçlü bir çıkar grubu olmasını engellemektedir.

Sonuç olarak, kadınların kamusal alandan dışlanmış ve özel alanla özdeşleştirilmiş ya da farklı kamusal alanlar içine sıkıştırılmış olmalarından kaynaklanan, erkeklerden farklı sosyal, ekonomik ve politik deneyimleri ve dolayısıyla çıkarları vardır. Bu talep ve çıkarların karşılanabilmesi için de siyasal bir mücadeleye ve bu talepleri savunup iletecek bir temsile ihtiyaç duyacaklardır (Sapiro 1981: 703-704)¹⁰. Bu açıdan demokratik bir yönetim için kadın temsili tartışmasını gerekli kılan, kadınların hem öznel hem de bütünsel farklılıklarına dayalı bir politik özne olmalarıdır. Ancak şu da belirtilmelidir

¹⁰ Bazılarına göre feminist kuram, çıkar grubu çerçevesinin varsayımlarından net bir kopuşu getirmektedir; çünkü çıkar grubu kavramının, araçsal üstünlük ve bireysel kazanç üzerinden temellendiği savunulmaktadır. Irene Diamond ve Namey Harsock, bu düşüncüyü destekleyenlerdendir (aktaran Philips 1995: 95).

ki kadınların temsili meselesi hem nitel hem nicel anlamda ele alınması gereken bir sorundur.

3. Nitel ve Nicel Temsil Birlikteliğinde Kadın Temsili

Siyasetteki kadın temsilci sayısının azlığı ya da siyasette var olan kadınların, kadın çıkarlarını savunmaması/savunamaması, “kadınların siyasal temsili yetersizdir” söylemlerine yol açmaktadır. En temelde ise, sayısal yokluğun, demokratik temsili hem nicel hem de nitel olarak yaraladığı iddiaları hakimdir. Bu açıdan, kadın temsil ve katılım taleplerinin asıl hedefi, kadınların erkeklere göre kadın çıkarlarını daha iyi temsil edeceği varsayımına dayanarak kamu kurumlarındaki ve siyasetteki kadın sayısını yükseltmektir (Sapiro 1981: 710). Nitekim Alkan’ın (2005: 186, 240) “çoğunluğu erkeklerden oluşan belediye meclisleri, kadınların sorunlarını anlayıp gereksinimlerini karşılayabilir mi?” sorusuna, kadınların sadece % 6’sı “evet” derken % 71,4’ü “hayır” cevabını vermiştir. Bu da göstermektedir ki kadınların kendileri de kadın temsilci içermeyen seçilmiş organların temsil gücünü eksik görmektedir. Üstelik Thomas’ın (1991) çalışması da göstermektedir ki artan kadın seçilmiş sayısı, erkeklerin önemsemediği, ama kadınların öncelik verdiği belli politika önceliklerini karar-alma tartışmalarına taşıyabilmektedir.

“Siyasette daha çok kadın temsilci olmalıdır” düşüncesi, üç farklı argüman çerçevesinde tartışılmaktadır (Squires 2007; Usal 2010: 162-163). Bu argümanlardan ilki, basit bir “adalet ve eşitlik” vurgusuna dayanmaktadır ve siyasal eşitlik (parite) taleplerini dillendirmektedir. Nüfusun büyük bir kısmını (% 49,6) oluşturan kadınların sayısal yokluğunun, gelişmiş ve demokratik bir toplumu sekteye uğratacağına inanmaktadır. Nitekim bu argüman kadınların, geçmişten günümüze karar-alma mekanizmalarında bulunmamış olmasının, adalet ve eşitliğe dair toplumda var olan bir sorundan kaynaklandığını yadsımaz ve var olan eşitsizliklerin kadın-erkek arasında adaletli bir güç ve kaynak dağılımını imkansızlaştığını söyler. Bu nedenle bu argümana göre, demokratik temsil ideali, en temelde kadın temsili sayısal olarak görünür hale getirerek “eşit ve adaletli” bir sürecin gereklerinden birini yerine getirebilecektir. Ancak, Acar-Savran’a (2006) göre bu savın gözden kaçırıldığı nokta, kadınların ezilen bir toplumsal grup kategorisi olduğu ve meselenin adalet ve eşitlik vurgusunun ötesinde yurttaşlık algısıyla ve temsili demokrasinin kriziyle ilintili olarak düşünülmesi gerektiğidir.

İkinci argümana, demokrasinin farklılıkların ve çeşitliliğin zenginliği ve harmanlanması olduğu düşüncesinden yola çıkmaktadır. Kadınların varlığının, kadınlara ait deneyim ve düşünceleri siyasete taşıyarak yeni bakış açıları ve yöntemlerle demokrasiyi zenginleştireceğini savunmaktadır¹¹. Sistematik olarak kamsusal alan ve tartışmalardan dışlanmış bir yaşam pratiği içinde olan kadınların, siyasal bir özne haline geldiği görüşünden hareketle kadınlara ait çıkar ve ihtiyaçların de farklılaşması olağandır. Farklı yaşam deneyimleri ve ihtiyaçları olan kadınların, bu farklılıklarını siyasal sürece

¹¹ Bu argümanın, radikal bir versiyonuysa kadınların farklılığının üstünlüğü savına dayanmaktadır ve kadın sesinin politik alanı olumlu yönde değiştireceğine dair bir vurguya sahiptir. Ancak, bu sav, kadınların hakim cinsiyet rejime bağlı toplumsallaşmadan kaynaklandığı düşünülen farklılıkları -barışçıl, dayanışmacı, koruyucu, uzlaşmacı ve benzeri- üzerine kurulu olması ve olgusal yanlışlaşabilirliği nedeniyle sıklıkla eleştirilmektedir (Acar-Savran 2006).

taşıyabilmesi çıkarların ve seslerin çeşitlenmesi ve demokratik bir yer bulması açısından gereklidir. Bu yolla, toplumun önemli bir kesiminin yer alabildiği yeni bir demokratik bir müzakere ortamının da dönüşüp gelişebileceğine inanılmaktadır (Mansbridge 1999: 634). Ayrıca kadınların siyasette varlığını güçlendirmeye yönelik fırsatların hem farklı görüş ve deneyimlerin temsilini sağlayarak hem de rekabeti arttırarak politika yapma sürecinin kalitesini geliştireceği varsayılmaktadır.

Üçüncü argüman, kadınların hak ve çıkarlarının, ancak kadınların sayısal temsiliyle gözetilebileceğini savunmaktadır (Usal 2010: 162-163). Bu argümanın dayandığı temel, temsili demokrasi geleneğinde, kadınların vücutsal temsil sürecinden dışlanmasının niteliksel olarak da temsili yaralamış olduğu tezidir. Parlamentolarda, partilerde, karar alma süreçlerinde sayısal olarak temsil edilmemiş kadınların, görüş ve çıkarlarının da görmezden gelindiği savunusu bu argümanı destekler. Benzer şekilde, ulusal-yerel parlamentolardaki kadın milletvekilleri üzerine yapılan pek çok araştırma, artan kadın üye sayısı ile kadınlara yönelik politika önceliklerinin gündeme taşındığını ve/veya kanunlara yansıdığını ortaya koymaktadır (Thomas 1991; Kentworthy ve Malam 1999: 260; Mansbridge 1999: 647; Stockemer 2009: 430; Cheng ve Tavits 2011: 461). Örneğin, Arjantin ve Brezilya’da yasama organındaki kadın üyelerin, sosyal politikalarla ilgili harcamalara ve kadın haklarına dair yeni konuların yasama gündemine girmesine olanak sağladığı görülmektedir (aktaran Llanos ve Sample, 2008, s. 46). Kısaca, erkek-kadın deneyimlerinin ve gereksinimlerinin farklılaşmasından dolayı erkek temsilciler, kadın sorun ve ihtiyaçlarını kadınlar kadar anlayamamakta ve savunamamaktadır. Doğal olarak da kadın seçilmişler, bu konuda daha duyarlı ve farkında hareket etme kapasitesine sahiptir. Bu duyarlılık da kaçınılmaz olarak siyasa yapma sürecine ve çıktıklarına yansacaktır. Ancak Acar-Savran’ın (2006) da belirttiği gibi kadınlar ezilmiş bir toplumsal grup olarak paylaştıkları ortak çıkarlar doğrultusunda ve bunlara duyarlı programlar temelinde kadınlar tarafından temsil edilirlse nicel ve nitel temsil bütünlüğü sağlanabilir. Üstelik kadın seçilmişlerin, kadın seçmenlere ulaşma konusunda daha başarılı olacağı ve temsil edilen-temsil eden arasında bir diyalog oluşturulabilme potansiyeli göz ardı edilmemelidir (Alkan 2005: 187).

Bu argümanlar, kadınların ve çıkarlarının, özellikle kadınlar tarafından temsil edilip edilmemesi üzerine bir tartışmayı açmaktadır. Elbette temsil kavramı¹² açısından böyle bir zorunluluk yoktur. Hatta temsilcilerin, temsil ettikleri düşünceleri/kişileri/grupları “yansıttıkları/yansıtılmaları” düşüncesi tartışmalıdır. Ancak “kadınların, iktidar pozisyonlarındaki sayılarının yükselmesi, kadınların temsili için kilit bir noktadır” (Sapiro 1981: 712) benzeri tezler de oldukça anlamlıdır. Nitekim kadınlar siyasette – özellikle liderlik pozisyonlarında- olmadığında, talep ve çıkarları siyasette daha az ilgi çekmektedir (Duerst-Lahti ve Verstegen 1995: 220). Bu bağlamda kadınlar, ezilen ya da dışlanan bir grup olarak ortak bir kadınlık kimliğini ve dolayısıyla ortak çıkar ilişkilerini paylaşıyorlarsa siyasal süreç/ilişkiler açısından kendilerini temsil edecek seslere ihtiyaçları vardır. Bir grubun çıkarlarını, en iyi o grubun yaşadığı deneyimleri paylaşmış ve benzer çıkarları olan kişilerin temsil edeceği varsayımından hareketle de bir kadının

¹² Politik temsil kavramıyla ilgili detaylı bir tartışma için bkz. Pitkin 1967.

bu temsilcilik görevini bir erkeğe oranla daha iyi yapacağı kabul edilmektedir. Bir kadının yaşadıklarını, ihtiyaçlarını, hislerini ve taleplerini aynı durumda olan bir kadın, elbette bir erkeğe göre daha iyi anlayacak ve temsil edebilecektir. Ancak Acar- Savran'ın (2006) açıkladığı üzere, kadınların seçilmişlerin cinsiyetleri dolayısıyla kadınlardan yana davranacaklarını varsaymak, kadın olmayı sabitleştirilmiş bir kimliğe ve bireylerin biyolojik varlıklarına indirgemek ve bu nedenle toplumsal cinsiyet çerçevesini görmezden gelme hatasına da düşmemelidir.

Öte yandan kadınların, kadın olmak dışında elbette birden çok kimlikleri vardır; ancak ortak bir kadın çıkarı-meselesi, ortak bir siyasal bilinç oluşturabileceğinden kadınlık kimliğini önceleyebilecektir. Bu nedenle “kadın olmak” hem siyasal katılım hem de siyasal temsil için önemli bir girdidir (Sapiro 1981: 702).

Kadınların siyasal varlığına dair tartışmalardaki önemli bir mesele, sembolik görünürlük üzerine yürütülmektedir; çünkü bu görünürlüğü temsil eden özne, ait olduğu grubun çıkarlarına yönelik herhangi bir eylemde bulunmasa dahi, o grubun politik yararına olumlu bir etki üretebilmektedir. Çeşitli araştırmalar da seçilmiş kadın veya farklı etnisitedeki politikacıların, bu gruplara politik kazançlar sağladığını ortaya koymaktadır (Haider-Markel vd. 2000; Thomas 1991). Bu özellikle ezilmiş, ikincilleştirilmiş veya kamusalın köşelerine atılmış kadınlar, eşcinseller, azınlıklar, etnik gruplar için geçerlidir; çünkü sembolik varlık bu unutulmuş/ötelenmiş kimlikleri görünür kılabilmekte ve bunların çıkarlarına kamuoyunun ilgisini çekebilmektedir. Bu sembolik etki, hükümetlerin gelecekteki tercihlerini ve eylemlerini, bu grubun varlığını göz önünde bulundurmamak suretiyle etkileyebilmektedir (Haider-Markel vd. 2000: 570). Nitekim İskandinav ülkelerinde veya Arjantin’de olduğu gibi kadın temsiline artması, hükümetlerin kadınların isteklerine cevap vermelerinde olumlu farklar yaratmıştır. Ayrıca kadınların da siyasal arenada var olabileceğini pekiştirmesi açısından uzun soluklu dönüşümsel bir etki yaratma potansiyeli ortaya çıkmaktadır. 2005 Şili Başkanlık seçimlerini kazanan Michelle Bachelet¹³ buna güzel bir örnektir. Bachelet’in varlığı, Şili’de kadınları ekonomik ve siyasal alandan dışlayan bir dizi önlemin alınmasına olanak sağlamıştır. Dönemindeki kadın bakan oranı % 36,4’e kadar çıkmış ve özel-kamu iş gücünde kadınlar desteklenmeye başlanmıştır (Llanos ve Sample 2008: 17). Benzer şekilde 1993 yılında Tansu Çiller’in Türkiye’de ilk kadın başbakan olmasının getirdiği popülerlik, diğer partileri partilerine kadın adayları almaya yöneltmiştir (Çakır 2013).

Kadınların kamusal ve siyasal alanlardaki varlığı, demokratikleşme için önemli olan karar-alma mekanizmalarına ulaşım, denetim, eşit temsil ve katılım benzeri siyasal değerlerin topluma dağılmasına da yardımcı olmaktadır (Sapiro 1981: 712). Öyle ki kadınların siyasal varlığı hem kadınların kendilerinin bu değerleri benimsemelerine hem -toplumun genelde yeni nesil yetiştiricisi olarak kabul edilmeleri bağlamında- çocuklarına bu değerleri aktarmalarına hem de toplumun bu durumu olağan bulmasına yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede, kadınların temsil yoluyla kamusal alana dahil olması, daha demokratik bir toplumsal yapıya katkı sağlayabilmektedir.

¹³ 2006-2010 yılları arasında başkanlık yapmıştır.

Tüm bunların yanında, elbette sayısal temsilden öte nitelikli temsil önemlidir. Bu nedenle, seçilen kadınların sayısından ziyade, bu kadınların ne tür duyarlılıkları ve etkileri olduğu sorgulanmalıdır. Bu bağlamda “kadınların temsil ilkesi ‘biyolojik olarak kadınlık’ değil; bir ‘politik mücadele öznesi olarak kadınlık’tır” (Sancar 2008: 223). Kadınların siyasetteki varlığının, demokratik temsil açısından anlamlı olabilmesi için, bu seçilen kadınların siyasetteki varlıklarını, kadına dönük politikalar üretmek üzerinden meşrulaştırmaları, karar mekanizmalarında söz sahibi olabilmeleri ve kadına dönük partiler üstü bir kadın işbirliğini oluşturabilmeleri de gerekmektedir (Cindoğlu 2011: 2). Bu bileşenlerin eksikliği, kadınların demokratik temsilden beklenen çıktılarını ve katkıların oluşmasını engelleyecektir. Aday ya da seçilmiş olan kadınların çoğunun, sadece kadınların çıkarlarını savunmak gibi bir amaçları olmadığı da bir gerçektir. Hatta bu tür bir amaçları olsa bile, bunların pek azı siyaset yarışında bu amacını dile getirebilir; çünkü var olan siyasal ve ideolojik yapılar, bu dile getirildiği takdirde ne yazık ki bu kadınların şansını daha da düşürecektir. Nitekim sosyal, ekonomik, siyasal ve ideolojik yapı, çoğu zaman temsilci olan kadınları içlerinde eriterek ya da bir anlamda sistemin çarklarına hapsederek kadınların öz çıkarlarına hizmet etmelerine izin vermemektedir (Paxton ve Kunovich 2003: 88-89; Sancar 2008). Bu açıdan müzakerede söz alabilme, temsil edilebilme için % 30’luk “kritik eşik” önemli olduğu da vurgulanmaktadır; çünkü parlamentolarda % 30’luk kritik eşik sınırına ulaşılmadığında, temsilin siyasalara etki edebilme gücünün etkisiz olduğu görülmüştür. Sonuçta, müzakere özünde birliktelik ve çoğulluk içermektedir. Daha çok temsilci daha iyi müzakere etme gücüne sahip olacaktır (Mansbridge 1999: 636). Bu fark hem kararda etkili olma anlamında hem de bu kadınların kadınlar arasında bir “kadınlık bilincini” yaratması anlamında (Sancar 2008: 223) iki yönlü olarak kabul edilmektedir. Aksi takdirde, kadınlık bilincine/duyarlılığına sahip olmayan kadınların, kadınları temsil etmesi yaralanmış bir temsildir. Ayrıca temsilcilerin kendi içlerindeki çeşitliliği de önemlidir; çünkü bir grubun kendi içinde farklı ve değişen talepleri olabilir.

Diğer taraftan, kadınların istatistiksel olarak sayılarının varlığı da yanıltıcı olmamalıdır. Aksine kadınların çıkar ve haklarını korumanın ötesinde, bunların varlığı zaman zaman bu isteklerin dile getirilmesinin önünde bir engel ya da paravan olarak kullanılabilir. Üstelik kadınların çıkarlarına, hiç hizmet etmeyi düşünmeyen kadın adayların varlığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle de siyasette sadece daha çok kadın değil; daha nitelikli ve kaliteli kadın temsili talep edilmektedir. Öyle ki, kadın çıkarları konusunda bilinçle özümsemiş az sayıdaki kadın temsilci, çoğu zaman yüksek orandaki kadın temsilciden daha etkili bir temsil ve katkı sağlayabilmektedir. Öyle ki yüksek orandaki kadın temsilci sayısı, bazen görüşlerin/çıkarların çeşitlenmesine ve dağılmasına yol açarak kadın odaklı bir temsilin etkisini azaltabilmektedir (MacDonald ve O’Brien 2011). “Kadınların, kadınlar olarak temsili, hem kadınların ortak çıkarlarını tanımlama konusundaki güçlükler, hem de bu çıkarların dile getireceği mekanizmaların oluşturulmasındaki güçlükler nedeniyle [de] potansiyel olarak sakatlanabilir” (Philips 1995: 120). Tüm bunlar ışığında, demokrasi pratiği açısından nitel ve nicel temsilin birlikteliği kadın temsili anlamı kılmaktadır.

Sonuç

Kadınların, toplumsal ve siyasal ilişkiler kaynaklı kadınlık kimliklerinden dolayı farklı

sosyal, ekonomik, siyasi talepleri ve çıkarları olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda siyasal bir özne veya çıkar grubu olarak görülmektedirler. Ancak, diğer yönetimler kadar demokrasilerde de kadınların yeteri kadar yer almadığı/alamadığı bilinmektedir. Var olan sistem, eril zihniyetle tekelleştirilmiş bir siyasal temsil biçimine göre şekillenmiş olduğu için kadınların temsili konusunda ayrımcıdır ve bu nedenle günümüzde demokrasinin öz değerleriyle çakışmaktadır. Sonuçta, siyasal arenada pek çok çıkarlardan oluşan bir kamu varsa kadınların çıkarları da bunlardan birisidir ve demokratikleşme tartışmalarında, bunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Philips 1998). Temsili demokrasilerde bunun temel yolu, tüm vatandaşların ve farklı çıkar gruplarının demokratik haklarının güvenceye alınması, ifade özgürlüklerinin savunulabilmesi ve farklılıklarını/çıkartlarını katılım ve temsil yoluyla demokratik sürece taşıyabilmesidir.

Demokratik bir yönetim, farklılık ve çeşitlilikleri kapsayabildiği ve güvence altına alabildiği ölçüde başarılı ve demokratiktir. Aksi takdirde aynı düşünceleri, çıkarları savunan farklı kişilerin söz söyleyen, karar alan olması, bir yönetimi demokrasi yapmaya yeterli değildir. Bu noktada, elbette kimin temsil ettiğinden, kimin ve neyin temsil edildiğinin öncelikli olduğu ortadadır ve dolayısıyla temsil edilebilmek için kadınların vücutsal varlığının gerekli olmadığı savunulabilir. Ancak, dünya tarihi ve deneyimleri göstermiştir ki kadınların sistematik yokluğu ve dışlanmışlığı, hem erkeklerin kadınların çıkarlarını temsil etmesini zorlaştırmış hem de kadınların bir grup olarak siyasallaşmasına neden olmuştur. Üstelik bilinen siyasal tarih boyunca erkeklerin tekelinde bulunan siyasal uzmanlığın, bu erkekler tarafından “yer değiştirilerek” savunulmasının olağanlaştırılması, kadınların niceliksek temsili daha da anlamlı hale getirmektedir. Günümüzdeki demokratik idealin normatif ve yönetsel içeriği açısından da bu gereklidir. Diğer bir deyişle, kadınların olmadığı bir demokraside, savunulan çıkar ve düşüncelerin tekelleşmesi ve kadınların dışlanması tehlikesi hala mevcuttur. Bu tehlike nedeniyle de kimin, neyi temsil ettiği önemli olmaya başlamaktadır. Ancak en nihayetinde, Acar-Savran’ın (2006) da belirttiği gibi kadınların toplumsal cinsiyet temelinde temsilleri, süre giden toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve ezilmiş kadın tarihini sorgulayan, dönüştüren ve sonu olan bir süreç olarak ele alınmalıdır.

Bu tartışmalar ışığında, bir çıkar grubunun kendi sorun ve taleplerine dayalı çıkarlarını en iyi kendisinin savunacağı tezi güçlenmektedir. Sonuçta, bir grubun çıkarlarını müzakere edebilmek için o çıkarlara aşina olmak gerekir ve bu da en iyi “benzerlikle, deneyimle, paylaşım” elde edilebilir. Nitekim Mansbridge’in (1999) de belirttiği gibi, demokratik bir sistemde müzakere yoluyla kolektif kararların alınmasında, sayısal temsil çoğu zaman güçlendirici bir etki yaratır. Üstelik kadın seçilmişlerin veya kamusal alandaki kadın temsiline varlığı, farklı talepleri kamusal taşıyan, yeni bir siyasi dili üreten, farklı kamusal alanlar yaratarak kamusalın sınırlarını genişleten ve kadınların katılımını artırarak da temsili demokrasinin çıkmazlarını törpüleyen bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle kadınların sembolik olarak görünürlüğü bile demokrasi için oldukça gerekli ve önemlidir.

Kendrigan’ın (1984) da ifade ettiği gibi, kadınların temsil edilmesi ya da siyasete katılımındaki en temel kriter, kadın çıkar ve haklarının savunulmasında düğümlenmektedir.

Bu çerçevede, “kimin”, “neyi” temsil ettiği ikilisi birlikteyken daha önemli olabilmektedir. Nitekim tüm vatandaşlar gibi kadınların da oy kullanma hakkı, talep ve çıkarlarını temsil edebilecek, etmeye gönüllü birine oy verebilirlerse demokrasi açısından anlam kazanacaktır. Bu açıdan da kadınların sembolik ve niceliksel varlıklarının etkileri kadar niteliksel olarak ürettikleri de demokrasiyi zenginleştirecektir. Sonuç olarak, demokratikleşme yolculuğunda siyasal varlık/temsil ile siyasal dışlanma arasındaki ters orantılı ilişki kavranmalı ve ortadan kaldırılmaya çalışılmalıdır. Tüm bunların yanında bir kadını, kadın olduğu için desteklemekle görüşlerimize yakın olduğu için desteklemek arasındaki çelişki de temsil konusunda sürekli olarak karşımıza çıkacaktır (Philips 1995: 94). Kadınların genel tarihsel yokluk durumunun, bir görünmezlik ve itilmişlik durumu olup olmadığına demokrasiyi içtenlikle savunanlar tarafından samimiyetle ele alınmasının önemi kadar, artan kadın sayısını körü körüne desteklemenin yaratacağı bu tehdidin de farkına varmak önemlidir.

KAYNAKLAR

- Abadan–Unat, N. (1979b). “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”. (Ed. N. Abadan–Unat), içinde *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, s. 15–43.
- Acar-Savran, G. (2006). “Hareket Noktası Toplumsal Cinsiyet Olmalı”. *Bianet*, 10 Mart 2006, Bia Haber Merkezi, <http://www.bianet.org/bianet/kadin/75726-hareket-noktası-toplumsal-cinsiyet-olmalı>, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2015.
- Acar-Savran, G. (2008). “Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru”, *Praksis 8* Güz, s. 255-306.
- Ağaogulları, M. A. (2009). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Alkan, A. (2005). *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Arat, Y. (1989.) *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*. Cranbury: Associated University Press.
- Arat, Y. (1998). “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934–1980”. (Ed. A. Berktaş Hacımiraçoğlu), içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 249-266.
- Arıkboğa, E. (2009). “Yerel Yönetimlerde Temsil ve Kadın Üyeler: Kadın Adayların Önündeki Görünmez Engeller”. *Türk İdare Dergisi*, 81 (463-464), s. 15-44.
- Ayata, G. A. (1995). “Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı”. (Ed. Ş. Tekeli), içinde *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim, s. 293-312.
- Ayata, G. A. (1998). “Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye’de Kadın ve Siyaset”. (Ed. A. Berktaş Hacımiraçoğlu), içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 237-248.
- Aydemir, D. ve Aydemir, E. (2011). *Türk Siyasetinde Kadın: Çok Oluyoruz*. USAK Rapor No: 11-05. Ankara: USAK Yayınları.

- Bahrani, Z. (2001). *Women of Babylon*. London: Routledge.
- Benhabib, S. (1999). “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, (Ed: S. Benhabib), içinde *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, İstanbul: WALD, s.101-140.
- Berktaş Hacımiraçoğlu, A. (1998). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Berktaş, F. (2010). “Felsefenin Kadına Bakışı”, (Ed: H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder, ve D. Yüksek), içinde *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s. 23-35.
- Blackstone, W. (2003). *Commentaries on the Laws of England 1765-1769*. Lonang Institute Ağ Sitesi, <http://www.lonang.com/exlibris/blackstone/> (13.01.2011).
- Bilhan, M. (2011). *Kadının Karar Mekanizmalarında Temsilinin ve Gücünün Arttırılması Semineri*. İstanbul: İKÜ Yayınları.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2006). *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Cheng, C. ve Tavits, M. (2011). “Informal Influences in Selecting Female Political Candidates”. *Political Research Quarterly*, Volume: 64, s. 460-471.
- Cindoğlu, D. (2008). “Demokrasi ve Kadının Siyasete Katılımı”, *Uluslararası Yerel Yönetimler ve Kadın Konferansı: 3-5 Mayıs 2008*. Diyarbakır: Bağlar Belediyesi, s.77-81.
- Cindoğlu, D. (2011). *Yerel Siyasette Toplumsal Cinsiyet: Kadınların Yerel Düzeyde Temsili* (Rapor No: TÜBİTAK SOBAG 109K182). Ankara: TÜBİTAK.
- Coole, D. H. (1993). *Women in Political Theory: From Ancient Misogyny to Contemporary Feminism*. Harvester Wheatsheaf.
- Çakır, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset, Kadın Parlamenterle Sözlü Tarih*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Çukurcaayır, M. A. (2008). “Yerel Demokrasi ve Yerel Siyaset”. *Yerel Siyaset: 8 Aralık 2007 - İstanbul Bildiriler*, İstanbul: Okutan Yayıncılık, s. 15-37.
- Darcy, R., Welch S. ve Clark, J. (1987). *Women, Elections and Representation*. New York: Longman.
- Duerst-Lahti, G. ve Verstegen, D. (1995). “Making Something of Absence: “The Year of the Woman” and Women’s Political Representation”. (Ed: G. Duerst-Lahti ve R.M. Kelly), içinde *Gender Power, Leadership, and Governance*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, s. 211-271.
- Duverger, M. (1955). *The Political Role of Women*, Paris: UNESCO.

- Fraser, N. (1996). “Gender Equity and The Welfare State: A Postindustrial Thought Experiment.” (Ed: S. Benhabib), içinde *Democracy and Difference: Contesting The Boundaries of The Political*, Princeton: Princeton University Press, s. 218-242.
- Habermas, J. (1996). “Three Normative Models of Democracy”, (Ed: S. Benhabib), içinde *Democracy and Difference: Contesting The Boundaries of The Political*, Princeton: Princeton University Press, s. 21-31
- Haider-Markel, D. P., Oslin, M. R. and Kniss, C J. (2000). “Minority Group Interests and Political Representation: Gay Elected Officials in the Policy Process”. *The Journal of Politics*, Volume: 62, Number: 2, s. 568-77.
- Htun, M. (2004). “Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups”. *Perspectives on Politics*, Volume: 2, Number: 3, s. 439-458.
- Inglehart, R.F., Norris, P., and Welzel, C. (2002) “Gender Equality and Democracy”. *Comparative Sociology*, Volume:1, Number: 3/4, s. 321–345.
- Inter Parliamentary Union (2006). *Women in Politics: 60 Years in Retrospect*. <http://www.undp.org.tr/Gozlem2.aspx?WebSayfaNo=90> (12.04.2013)
- Jaquette, S. J. (1994). *The Women’s Movement in Latin America: Participation and Democracy*. Oxford: Westview Press.
- Kathleen, B. J. (1993). *Compassionate Authority: Democracy and Representation of Women*. New York: Routledge.
- Kendrigan, L. M. (1984). *Political Equality in Democratic Society: Women in The United States*. London: Greenwood Press.
- Kentworthy, L. ve Malami, M. (1999). “Gender Inequality in Political Representation: Worldwide Comparative Analysis”. *Social Forces*, Volume: 78, No: 1, s. 235-268.
- Kymlicka, W. (2002). *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. **Oxford:** Oxford University Press.
- Leyenaar, M. (2004). *Political Empowerment of Women. The Netherlands and Other Countries*. Leiden & Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Lijphart, A. (2006). *Demokrasi Motifleri*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Llanos, B. ve Sample, K. (2008). *30 Years of Democracy: Riding the Wave?: Women’s Political Participation in Latin America*. Peru: Imprenta Miraflores E.I.R.L, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA).
- Locke, J. (2005). *Second Treatise of Government*. The Gutenberg Project, <http://www.gutenberg.org/catalog/>
- Lovenduski, J. ve Norris P. (1995). *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Lovenduski, J. ve Norris P. (2003). *Westminster Women: The Politics of Presence*, Political Studies, Volume: 51, No: 1, s. 84–102.
- MacDonald, J.A. ve O'Brien, E. E. (2011). "Quasi-Experimental Design, Constituency, and Advancing Women' Interests Reexamining the Influence of Gender on Substantive Representation". *Political Research Quarterly*, Volume: 64, No: 2, s. 472-486.
- Mansbridge, J. (1999). "Should Black Represent Blacks and Women Represents Women? A Contingent "Yes". *The Journal of Politics*, Volume: 61, No: 3, s. 628-657.
- Matland, R. E. ve Tezcür, G. M. (2011). Women as Candidates: An Experimental Study in Turkey. *Politics and Gender*, 7 (2011), s. 365-390.
- Mill, J. S. (2008). *The Subjection of Women*, The Gutenberg Project, <http://www.gutenberg.org/catalog/>
- Mouffe, C. (2002). *Demokratik Paradoks*. (Çev: A. Cevdet Aşkın), Ankara: Epos.
- Mutlu, A. (2012). "Kadınların Siyasete Girme Yöntemi Olarak Mahalle Muhtarlığı", *Yerel Politikalar*, Cilt: 1, No: 1, s. 26-46.
- Nyiri, Z. ve Vengroff, R. (2004). "The Gender Gap in Local Political Leadership: The Case of Central and Eastern Europe", *The 2004 Annual Meeting of the American Political Science Association* September 2-5 2004, Chicago, USA: APSA.
- Okin, Susan Moller (1979). *Women in Western Political Thought*. Princeton University Press.
- Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Pateman, C. (1989). *The Disorder of Women: Democracy, Feminism, and Political Theory*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Paxton, P. ve Kunovich. S. (2003). "Women's Political Representation: The Importance of Ideology". *Social Forces*, Volume: 82, No: 1, s. 87-113
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin Cinsiyeti*. (Çev: Alev Türker), İstanbul: Metis Yayınları.
- Phillips, A. (1998). *Feminism and Politics*, Oxford Readings in Feminism. Oxford: Oxford University Press.
- Philips, A. (2012). "Representation and Inclusion." *Politics and Gender*, Vol: 8, No: 4, s. 512-518.
- Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California.
- Sancar, S. (2008). "Siyasal Katılım". (Ed: M. Tan, Y. Ecevit ve S. Acuner, S. Sancar), içinde *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: TÜSİAD ve KAGİDER Yayını, s. 215-293.

- Sapiro, V. (1981). “Research Frontier Essay: When Are Interests Interesting? The Problem of Political Representation of Women”. *American Political Science Association*, Volume: 75, No: 3, s. 701-716.
- Schmidt, M. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. (Çev. M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.
- Squires, J. (2007). *The New Politics of Gender Equality*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Stockemer, D. (2009). “Women’s Parliamentary Representation: Are Women More Highly Represented in (Consolidated) Democracies than in Non-Democracies?”. *Contemporary Politics*, Volume: 15, No: 4, s. 429-443.
- Sumbas, A. (2009). “Batı Avrupa Yükselen Yeni-İrçılık Üzerine Bir Deneme”. *Alternatif Politika*, Volume: 1, No: 2, s. 260-281.
- Tannenbaum, D. ve Schultz, D. (2006). *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*. (Çev: Farih Demirci), Ankara: Adres Yayınları.
- Taşkıran, T. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.
- Tekeli, Ş. (1979). “Türkiye’de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri”. (Ed: N. Abadan-Unat), içinde *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, s. 393–413.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim.
- Tekeli, Ş. (1995). *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim.
- Terzioğlu, Z. (2010). *Türk Kadını Siyaset Sahnesinde 1930-35*, İstanbul: Giza Yayınları.
- Thomas, S. (1991). “The Impact of Women on State Legislative Policies”. *Journal of Politics*, Volume: 53, No: 4, s. 958-976.
- Usal, Z. O. (2010). “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Merceğinden Kadının Siyasal Hayata Katılımı ve Bazı Kota Uygulamaları”. (Ed: H. Durudoğan, F. Gökşen, B. E. Oder, ve D. Yüksek), içinde *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s.159-177.
- Woolf, V. (2012). *A Room of One’s Own*. The University of Adelaide, <http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91r/index.html>
- Wollstonecraft, M. (2002). *A Vindication of the Right of Woman*. The Project Gutenberg, <http://www.gutenberg.org/catalog/>
- “2001 tarihli 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu”. *T.C. Resmi Gazete*: 008122001-24607.